

Актуальний рівень учнівських умінь аналізувати епічні твори (7—9 класи)

Ірина Лазаренко,
аспірантка
Миколаїв

У статті висвітлено результати констатувального зрізу, який довів, що питання психологічного аспекту аналізу художнього твору та реалізація його в технологізованій площині цікавить вчительсько-учнівський загал, потребує розвитку та вдосконалення.

Ключові слова: експеримент, констатувальний зріз, експериментально-емпіричні методи дослідження, критерії діагностики рівня умінь.

Реформування освіти, досягнення психолого-педагогічної науки, розвиток літературознавства, введення до шкільної програми нових творів вимагає модернізації аналізу літературного твору — вдосконалення відомих його шляхів та запровадження нових у техно-

Анкетування серед учителів мало на меті виявити рівень схильності педагога до технологізованого на-вчання загалом і психологічного наповнення аналізу художнього твору зокрема. Респондентам пропонувалися такі запитання:

Найчастіше застосовую тип аналізу	Подієвий	Пообразний	Проблемно-тематичний	Комбінований
Обираю засоби аналізу	Схеми	Алгоритми	Навчальні завдання	Підручник
Умови успішного аналізу	Поєднання репр. і пошукової роботи	Рівень читацьких умінь	Наявність алгоритмів, правил-орієнтирів	Переказ змісту прочитаного
На які навчальні системи орієнтуюся	Класична (Є.Пасічник)	Людинознавча (Є.Льбін)	Екзистенціаль-но-діалогічна (Г.Токмань)	Навчально-технологічна (А.Ситченко)
Які фактори максимально впливають на вибір форм і засобів аналізу	Образні компоненти твору	Рівень літературного розвитку учнів	Психологічні особливості учнів	Власні уподобання вчителя
Які потрібні методичні матеріали	Фахові статті	Розробки уроків (традиційні)	Технологічні моделі уроків	Монографії з питань аналізу твору
Які психологічні теорії аналізу твору використовуєте	Психоаналіз (З.Фрейд)	Психолінгвістична теорія (О.Потебня)	Структуралізм (Ж.Лакан)	Гендерні студії (Н.Зборовська)

логічно-процесуальній площині. Значні можливості у справі поліпшення літературної освіти має психологічний підхід до аналізу художнього твору.

Навчальні програми з української літератури [15] передбачають формування таких понять, як психологізм твору та його засоби, інтелектуально-психологічна проза, психологія персонажів, психологізм художньої деталі, процес творчості, однак класичні для шкільної практики шляхи аналізу твору не в змозі повно забезпечити засвоєння учнями цих понять.

Оскільки актуалізується психологічний аспект аналізу твору, то для його повнішого висвітлення нами з'ясовано початковий рівень учнівських умінь аналізу епічного твору. Для здійснення констатувального зрізу використовувалися експериментально-емпіричні методи за загальноприйнятою класифікацією методів НДР [4; 13; 14; 19], тобто ті, що безпосередньо пов'язані з вивченням реального стану проблеми, накопиченням та порівнянням результатів. Діагностування проводилося у школах м. Миколаєва та Миколаївської області за допомогою таких випробуваних методів, як спостереження, анкетування, контрольні завдання. Науковим підґрунтям послужили рекомендації з діагностики й експертизи педагогічних проектів, запропоновані П.І. Підласим [14].

Як показало анкетування, найпоширенішими в школі є пообразний та проблемно-тематичний шляхи (41% та 38% відповідно). Значна частина вчителів (73%) усвідомлює необхідність упорядкованої роботи над художнім твором, однак потребує рекомендацій і зразків для її реалізації. Серед факторів максимального впливу на вибір форм і засобів аналізу педагогами названо психологічні особливості учнів (33%), рівень їхнього літературного розвитку (31%), образні компоненти твору (28%), власні уподобання вчителя (8%). Отже, словесники обирають той чи той інструментарій для вивчення конкретного твору, значною мірою спираючись на психологічний фактор. Однак відповіді на запитання про конкретні психологічні теорії аналізу твору засвідчують, що цей вибір здійснюється здебільшого інтуїтивно, ніж науково виправдано, оскільки частина респондентів (9%) взагалі не відповіли на них, інші ж надали перевагу тільки психоаналізу З. Фрейда (55%) та психолінгвістичній теорії О. Потебні (36%), оминувши увагою структуралізм Ж. Лакана та гендерні студії Н.Зборовської. Очевидно, це зумовлено відсутністю відповідної інформації в наукових джерелах та фахових виданнях.

Учням 7—9 класів пропонувалися такі запитання:

1. Що таке "психологія"?
2. Чи цікавитеся ви цим питанням, у якій мірі?
3. Які психологічні теорії вам відомі? Що в них ви-кликає інтерес?
4. Чи можна використовувати елементи цих теорій на уроках літератури? Чи вам це цікаво? Чим саме?
5. До вивчення яких творів можна застосувати психологічні знання? Обґрунтуйте свій вибір.

Як і слід було очікувати, з огляду на вікові особливості учнів, респонденти підліткового віку показали високий (74%) рівень зацікавленості психологією (питання №2, 4,5), але посередній (28%) рівень обізнаності з цими питаннями (№ 1,3). Слід підкреслити, що навчальна програма для цих класів відводить помітне місце досліджуваній нами проблемі, висуваючи відповідні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки: "вміти аналізувати настрій твору", "коментувати вчинки персонажа", "пояснити зміни емоційного стану героя", "розповідати про сприйняття світу", "вміти проводити паралелі між особистим життям автора і сюжетом твору", "розкривати внутрішній стан героя, звертаючись до тексту", "розповідати про почуття персонажів, спираючись на текст", "аналізувати художні засоби розкриття внутрішнього світу героїв", "розкривати роль описів природи у зображенні душевного стану людини", "аргументувати своє зацікавлення твором" [15; 44—91]. Використання психологічного підходу до аналізу художнього твору на уроках літератури допоможе вирішенню цих завдань, сприятиме розширенню горизонтів шкільного аналізу, дасть змогу досягнути творчу лабораторію митця (а це крок до власної творчості), позитивно впливатиме на психічний розвиток не тільки учня-читача, а й учителя, стане засобом заохочення до вивчення літератури. Є потреба, очевидно, в продуктивній моделі такого типу аналізу, яка б максимально врахувала психологію процесу літературної творчості, образу автора та створених ним персонажів, впливала б на літературний та психічний розвиток учнів.

Для діагностування рівня вмінь учнів аналізувати художній твір в умовах традиційного навчання літератури за основу взято визначення літературного розвитку як "формування в учнів літературних знань і умінь на основі концепції літературної освіти та згідно з вимогами навчальних програм і Державного стандарту базової й повної середньої освіти" [17]. Базою для визначення рівнів літературного розвитку послужило вчення О.Никифорової про стадійне сприймання художнього твору [11], дослідження здобутків у цій справі провідних методистів [1; 2; 8; 9; 12; 16; 18]. Для виявлення у школярів рівнів умінь аналізувати літературні твори використано якісні їх характеристики: високий, середній та низький рівень на основі ідей Л.Виготського [3], враховано загальноприйняті у педагогіці рівні сформованості знань і вмінь — репродуктивний, конструктивний, творчий, — описані Н.Москаленко [9;77]. Учням запропоновано зондуєчі роботи, які стосуються вивчених творів, враховують державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів [15] та критерії оцінювання навчальних здобутків учнів [7], складаються із завдань та запитань трьох рівнів складності відповідно до типів умінь аналізувати літературний твір.

Так, завдання першого рівня для кожного класу мають репродуктивний характер і передбачають безпосереднє відтворення знань та способів діяльності. Для виконання завдань цього рівня учневі достатньо володіти літературним матеріалом на початковому рівні та окремими навичками аналізу твору, що співвідносяться із початковим і середнім рівнями навчальних досягнень учнів [7].

Завдання другого рівня — конструктивні, вони передбачають не репродукування, а використання набутих знань. Виконуючи їх, підлітки повинні показати достатній рівень володіння матеріалом та навичками цілісного аналізу, уміння систематизувати та узагальнити набуті знання, аргументувати свої думки. Аналогічні вимоги висуваються до достатнього рівня навчальних досягнень [7].

Третій рівень, як підкреслює Н.Москаленко, "відзначається творчим характером діяльності учнів" [9;77], отже, передбачає вміння самостійно оцінювати літературні явища, виявляти власну позицію й аргументовано її доводити, на високому рівні володіти літературним матеріалом та навичками аналізу, проявляти творчі здібності, що відповідає високому рівню навчальних досягнень учнів [7].

7 клас

Рівень I.

1. Перекажіть уривок із повісті І. Франка "Захар Беркут", який схвилював вас найбільше.
2. Опишіть, яким ви уявляєте Михайлика (за повістю М.Стельмаха "Гуси-лебеді летять").

Рівень II.

1. Визначте авторські засоби творення образу вашого улюбленого героя за повістю І.Франка "Захар Беркут". Які прийоми відображення внутрішнього світу персонажа ви помітили?
2. Розкажіть про сприйняття світу дорослих малим Михайликом (за повістю М.Стельмаха "Гуси-лебеді летять").

Рівень III.

1. Поясніть своє ставлення до Планетника, до його морального вибору (за однойменною повістю Б.Харчука).
2. Проведіть паралель між особистим життям автора і розвитком сюжету (на основі повісті Г.Тютюнника "Климко").

8 клас

Рівень I.

1. Назвіть відомі вам засоби творення внутрішнього стану персонажа.
2. Опишіть психологічний стан князя Ігоря у полоні ("Слово про похід Ігорів").

Рівень II.

1. Поясніть внутрішній стан І.Вишенського за однойменним твором І.Франка. Свою відповідь аргументуйте.
2. Розкажіть про почуття героїв повісті М.Коцюбинського "Дорогою ціною". Доведіть свою думку.

Рівень III.

1. Дайте власну оцінку поведінці коня Шептала у повісті В.Дрозда "Білий кінь Шептало", поясніть алегоричність цього образу.
2. Розкрийте психологічне підґрунтя життєвого вибору І.Вишенського, висловіть своє ставлення до такого вибору.

9 клас

Рівень I.

1. Перекажіть, як автор описує внутрішній стан Григорія Многогрішного у момент його зустрічі з родиною Сірків (за романом І.Багряного "Тигролови").

2. Назвіть психологічні риси характеру романтичного типу (за твором Марка Вовчка "Максим Гримач").

Рівень II.

1. Визначте, чи співзвучні картини природи душевному стану героїв у оповіданні М.Гоголя "Вечір проти Івана Купала".

2. Поясніть психологічні причини порятунку Многогрішного родиною Сірків, використовуючи знання про сильний тип українця.

Рівень III.

1. Визначте засоби психологічного зображення персонажів у вивчених вами творах.

2. З'ясуйте психологічні типи героїв вивчених вами творів. Чи зустрічали ви схожих персонажів у світовій літературі? У житті? До якого типу ви відносите себе? Відповідь аргументуйте.

Для діагностики наявного базового рівня учнівських умінь аналізувати епічні твори (7—9 класи) розроблено критерії з опорою на специфіку сприймання художнього твору учнями цього віку [8;9;12;18], особливості психічного розвитку школярів [3;6], вимоги відповідних державних документів про освіту [5;7;15]:

— наявність у діяльній сфері учня теоретичних знань про твір, застосування їх під час аналізу;

— адекватність сприймання зображуваного (розуміння авторської позиції, вміння визначати її як за допомогою біографічних відомостей, так і на основі аналізу засобів емоційної виразності твору);

— уміння аналізувати образ-персонаж, пояснюючи його психологію, мотиви вчинків через призму письменницького зображення та власного сприймання;

— прояв умотивованого особистісного ставлення учня-читача до зображуваного через співвіднесення психічних станів письменника, персонажа та реципієнта.

За правильне виконання завдань першого рівня учні одержували по одному балу за кожне питання, по два бали — за якісне виконання завдань другого рівня та по три — третього рівня.

Статистичні результати виконання учнями зондувальних робіт такі:

Клас	Кількість учнів	Високий рівень	Середній рівень	Низький рівень
7	95	12%	63%	25%
8	107	12%	57%	31%
9	68	14%	56%	30%

Рівень успішності вираховувався за формулою $U = P : V \times 100\%$, де U — означає успішність завдання;

P — кількість учнів, які правильно виконали завдання;

V — кількість всіх учнів, які виконували це завдання [14].

На основі перевірки робіт виявлено такі типові недоліки:

— неадекватне відтворення в уяві картин, зображених автором;

— поверховий аналіз образу-персонажа, без занурення у його внутрішній світ;

— невміння учнями визначати більшість засобів творення образу-персонажа, особливо його внутрішнього світу;

— суб'єктивне необґрунтоване трактування прочитаного;

— недостатнє або й зовсім відсутнє аргументування власного ставлення до прочитаного;

— невміння пояснити психічний стан героя, причини його вчинків;

— неспроможність пояснити вплив психології митця на створені ним образи й картини;

— відсутність умінь аналізувати власний психічний стан під час читання твору.

Причини недостатньо сформованих умінь аналізу твору криються у:

— недостатній обізнаності деяких учителів із технологією аналізу твору;

— перевазі інформативних методів і прийомів на-вчання над процесуальними;

— ігноруванні того, що аналітична робота над твором повинна ускладнюватися з кожним роком;

— недостатньому врахуванні психовікових та індивідуальних особливостей учнів;

— консервативному ставленні до оновлення на-вчального процесу;

— ігноруванні досягнень психологічної науки.

Головна ж причина криється у відсутності знань про твір як продукт психологічної праці письменника, що його сприйняття — складний, стадійний, психічний процес поєднання логічного й емоційного, який охоплює всі ланки аналітичної роботи, включає психологію автора, персонажа й читача, виконуючи для останнього функцію самопізнання.

Отже, актуалізується психологічний аспект аналізу літературного твору, виникає необхідність створення методичної моделі такого аналізу, дидактико-методичних принципів, у площині яких він реалізуватиметься, розробці класифікації вмінь і типології завдань, спрямованих на поетапне їх формування, варіантів контролю та корекції набутих знань і вмінь учнів-читачів, забезпеченні ефективності літературної освіти загалом з міцною опорою на досягнення сучасних суміжних наук, зокрема психології, що дасть змогу уникнути виявлених недоліків у формуванні вмінь аналізувати художні твори.

Література

1. Богданова О., Леонов С., Чертов В. Теория и методика обучения литературы / Под. ред. О.Богдановой. — М.: Академия, 2007. — 400 с.

2. Бугайко Т.Ф., Бугайко Ф.Ф. Мастерність вчителя-словесника. — К.: Рад.школа, 1963. — 170 с.

3. Выготский Л.С. Педагогическая психология / под ред. В.В.Давыдова. — М.: Педагогика, 1991. — 480 с.

4. Горбатенко І.Ю., Івашина Г.О. Основи наукових досліджень: Підручник / І.Ю. Горбатенко, Г.О. Івашина. — Херсон, 2001. — 92 с.

5. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. — К.: КНТ, 2004. — 88 с.

6. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Під ред. Л.М.Проколенко; Упоряд. В.В.Андрієвська, Г.О.Балл, О.Т.Губко, О.В.Проскура. — К.: Рад.школа, 1989. — 608 с.

7. Критерії оцінювання навчальних здобутків учнів/ Укл.

Волошина Н.Й., Волощук Є.В., Дорофєєва Н.Г., Шинкарук Н.І. // Українська література в загальноосвітній школі. — 2002. — №4. — С.5—6.

8. Молдавская Н.Д. Литературное развитие школьников в процессе обучения / Н.Д. Молдавская. — М.: Педагогика, 1976. — 224 с.

9. Москаленко Н.В. Управління процесом формування якостей знань учнів гуманітарної гімназії : Дис. ...канд.пед.наук: 10.00.01. — К., 1995. — 213 с.

10. Наукові основи методики літератури: Навч.-метод. посіб. / За ред. д-ра пед. наук, проф., чл.-кор. АПН України Н.Й. Волошиної. — К.: Ленвіт, 2002. — 344 с.

11. Никифорова О. Психология восприятия художественной литературы/ О.Никифорова. — М.: Книга, 1972. — 152 с.

12. Пасічник Є.А. Українська література в школі/ Є.А.Пасічник. — К.: Рад. школа, 1983. — 319 с.

13. Пастушенко Н.М., Пастушенко Р.Я. Діагностування навченості. Гуманітарні дисципліни/ Н.М. Пастушенко,

Р.Я. Пастушенко. — Львів : ВНТЛ, 2000. — 130

14. Підласий П.І. Діагностика та експертиза педагогічних проектів: Навчальний посібник (Трансформація гуманітарної освіти в Україні) / П.І.Підласий. — К.: Україна, 1998. — 343 с.

15. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська література. 5—12 класи. — К.:Перун, 2005. — 201 с.

16. Ситченко А.Л. Теоретико-методичні засади аналізу художнього твору в шкільному курсі літератури : Автореф. дис. ... доктора пед.наук/ Національний пед. університет імені М.П.Драгоманова. — К., 2005. — 40 с.

17. Ситченко А.Л., Шуляр В.І., Гладішев В.В. Методика викладання літератури: Термінологічний словник / За ред. проф. А.Л.Ситченка. — К.: Видавничий Дім "Ін Юре", 2008. — 132 с.

18. Токмань Г. Вікова психологія як наукове джерело методики викладання літератури // Дивослово. — 2003. — №6. — С.23—29 .

19. Черепанов В.Ф. Экспертные оценки в педагогических исследованиях/ В.Ф.Черепанов. — М.: Наука, 1988. — С.11—123.

В статье отражены результаты констатирующего среза, который доказал, что вопросы психологического аспекта анализа художественного произведения и реализация технологизированного к нему подхода вызывает интерес учителей и учащихся, требует развития и совершенствования.

Ключевые слова: эксперимент, констатирующий срез, экспериментально-эмпирические методы исследования, критерии диагностики уровня умений.

The article highlights the results konstativalnoho cut, which proved that the question of the psychological aspect of the analysis of art and its realization in the plane tehnolohizovaniy interested in teacher-student general, requires the development and improvement.

Keywords: experiment, konstativalnyy cut, experimental-empirical methods, diagnostic criteria level skills.
